

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СЛУЖБОВОГО ТВОРУ ЯК ОБ'ЄКТА АВТОРСЬКИХ ПРАВ: ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ

LEGAL REGIME OF THE OFFICIAL WORK AS AN OBJECT OF COPYRIGHT: LEGISLATIVE AMENDMENTS

Шимон С.І., д.ю.н., професор,
професор кафедри приватного права

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Лупало О.А., к.ю.н., доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджуються елементи правового режиму службових творів як об'єктів авторського права. Здійснено порівняння норм нового Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. з положеннями Закону про авторське право 1993 р., який втратив чинність з 1 січня 2023 р. З'ясовано, що правовий режим службових творів визначає їхні відмінності від інших об'єктів авторських прав, розкриває зміст особистих немайнових та майнових авторських прав на службові твори, процес виникнення авторських прав на службовий твір, порядок розподілу таких прав між автором та роботодавцем.

Доведено, що зміни у формулюванні законодавчої дефініції службового твору, є суто формальними і не вплинули на зміст цього поняття; службовим є твір, який створений працівником у процесі виконання ним своїх прямих обов'язків за трудовим договором (контрактом) або за окремим дорученням роботодавця – юридичної або фізичної особи, де або у якій працює автор.

Виявлено низку колізій між нормами Цивільного кодексу України (як акту загальної дії) та положеннями чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права» (як спеціального акту), які регулюють відносини, що пов'язані з використанням службового твору. Обґрунтовано доцільність наділення роботодавця окремими особистими авторськими немайновими правами на службовий твір. З цією метою запропоновано доповнити закон про авторські права нормою про те, що у випадках, які передбачені законом, деякі особисті немайнові авторські права можуть належати іншим особам.

Доведено хибність колишнього законодавчого положення про розподіл майнових авторських прав на службовий твір між працівником (автором) і роботодавцем та спільне володіння такими правами. Теоретично обґрунтовано вдалість законодавчої новели про перехід усіх майнових прав на службовий твір до роботодавця як такої, що відповідає світовій практиці й міжнародним стандартам.

Ключові слова: авторське право; службовий твір; твір, створений у процесі виконання трудових обов'язків.

The article highlights the elements of the legal regime of official works as objects of copyright. A comparison of the norms of the new Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» of December 1, 2022 with the provisions of the Copyright Law of 1993, which became invalid on January 1, 2023, was made. It was found that the legal regime of official works determines their differences from other objects of copyright, reveals the content of personal non-property and property copyrights for official works, the process of creation of copyrights for official works, the procedure for dividing such rights between the author and the employer.

It has been proven that the changes made to the formulation of the legislative definition of official work are purely formal and did not affect the meaning of this concept. A service work is a work created by an employee in the process of fulfilling his direct duties under an employment contract (contract) or on a separate assignment from an employer - a legal entity or a natural person for whom the author works.

The article reveals a number of conflicts between the norms of the Civil Code of Ukraine (an act of general application) and the norms of the current Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» (a special act), which regulate relations related to the use of an official work.

It is proposed to provide the employer with some personal copyright non-property rights to the service work. For this purpose, it is expedient to supplement the special copyright law with the rule that in the cases provided for by law, some personal non-property copyrights may belong to other persons.

The rule on the distribution of property copyrights to an official work between the employee (author) and the employer and the joint ownership of such rights has been proved to be false. A successful legislative novel, which provides for the transfer of all property rights to an official work to the employer, is theoretically substantiated. This innovation corresponds to world practice and international standards.

Key words: copyright, official work, work created in the course of performance of work duties.

Постановка проблеми. Правовий режим об'єктів авторського права в цілому та службових творів зокрема визначений у нормах цивільного законодавства, передусім, в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 22 грудня 2022 р. До прийняття цього закону саме поняття службового твору згадувалося лише в ст. 1 та ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. в редакції від 11 липня 2001 р., який втратив чинність з 1 січня 2022 р. (далі – Закон про авторське право 1993 р.), а в нормах ЦК України термін «службовий твір» не згадувався взагалі; на позначення аналогічних явищ застосовувалося терміносполучення «об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту)» (ст. 429 та ст. 440 кодексу). Цю термінологічну неузгодженість загального закону зі спеціальним правознавці оцінювали негативно та пропонували замінити словосполучення «об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового законодавства», яке використовується в ЦК України, на «службовий твір» [1, с. 105].

Наразі у частині 3 ст. 440 кодексу, яка визначає розподіл майнових прав на об'єкти саме авторського права, поряд із об'єктами, які створюються у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту) з'явилося згадування про службовий твір. Такі зміни були внесені до цієї норми Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. Тоді як у ст. 429 кодексу, яка регулює відносини щодо всіх об'єктів інтелектуальної власності, які створюються у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), наразі зберігається колишній підхід і службові твори не згадуються, що пояснюється тим, що термін «твір» застосовується виключно на позначення об'єктів авторського права і ним не позначаються інші об'єкти інтелектуальної власності, які можуть створюватися в процесі виконання обов'язків за трудовим договором (контрактом).

Проте це не єдині відмінності та колізії, які з'явилися внаслідок уведення в дію Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. Правовий режим службових творів зазнав істотних змін, аналіз

яких необхідний і з наукової, і з практичної точок зору. Особливо враховуючи той факт, що, як зазначають дослідники, в сучасному світі переважна більшість об'єктів права інтелектуальної власності створюється саме в рамках трудових правовідносин [2, с. 80].

Аналіз останніх досліджень. Правовий режим службових творів досліджувався у працях представників різних галузевих правознавчих наук: цивільного, адміністративного та ін. Зокрема, вивчалися загальні проблеми правового режиму службового твору (О. Штефан), питання про способи і порядок набуття прав на службові твори (В. Дмитришин), про спільне володіння майновими правами на такі твори (З. Галаджун), про способи урегулювання колізій щодо майнових прав на службові твори (В. Судаков) тощо. Однак в основу емпіричної складової цих досліджень покладалася нормативна база, яка нині втратила чинність, а новели новітнього законодавства щодо правового режиму службових творів потребують вивчення на предмет відповідності світовим стандартам і реаліям сучасного практичного правового життя, що і є метою нашої праці.

Основний виклад матеріалу. Правовий режим певного об'єкта розкривається через особливості виникнення, здійснення та припинення суб'єктивних прав та обов'язків щодо нього. Правовий режим є алгоритмом правового буття конкретного блага в правовідносинах. Саме в правовому режимі виражається практичне значення, закладене в законодавчому регулюванні певного виду об'єктів цивільних прав, у законодавчій конструкції конкретного правового інституту [3, с. 27–28]. Відтак правовий режим службових творів демонструє їхню специфіку, відмінності від інших об'єктів авторських прав, зміст особистих немайнових та майнових авторських прав на службові твори, їх розподіл між автором та особою, в інтересах якої такий твір створюється (роботодавцем) тощо.

Елементи правового режиму можуть відображатися в самій законодавчій дефініції якогось поняття. Так, із визначення поняття службового твору випливає низка його ознак. Відповідно до п. 55 ч. 1 ст. 1 чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права» службовим є твір, що створений працівником у зв'язку з виконанням обов'язків за трудовим договором (контрактом). Отже, автор твору має статус працівника, перебуває у трудових правовідносинах із суб'єктом, який буде використовувати службовий твір; діяльність щодо створення цього об'єкта здійснюється у процесі виконання ним своєї трудової функції, що є його обов'язком за трудовим договором. Звідси також випливає висновок, що для створення службового твору використовується матеріальна база роботодавця і що створення такого об'єкта відповідає інтересам роботодавця (виробництва) або і є його метою.

Цікаво, що Закон про авторське право 1993 р. тлумачив це поняття дещо інакше – службовим вважався твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем. Отже раніше такий твір створювався не «у зв'язку», а «у порядку» виконання трудових обов'язків, а також пов'язувався не тільки з обов'язками за трудовим договором, але і зі службовим завданням. На основі тлумачень цих норм закону в доктрині склалася думка, що для того, щоб твір вважався службовим, необхідно, щоб створення передбачалося в умовах трудового договору (контракту) або було наслідком виконання службового завдання, яке в жодному разі не має виходити за межі трудової функції автора та за своїм обсягом не має перевищувати встановлені законом норми. Якщо працівник створив твір, який не передбачено умовами трудового договору та який не є результатом виконання службового завдання, то цей твір не є службовим і права на нього належать виключно автору. Якщо твір створено за окремим дорученням роботодавця, яке прямо

не пов'язане з трудовими обов'язками працівника, то такі відносини мають регулюватися виключно цивільно-правовим договором [4, с. 31].

Водночас правники рекомендували укладати цивільно-правові договори між роботодавцем та працівником-автором щодо створення службового твору або щодо розпорядження майновими правами стосовно вже існуючого об'єкта, наголошуючи, що передусім це доцільно у разі, коли створення службових творів не передбачено трудовим договором або в ньому відсутні умови про майнові права на службовий твір [5, с. 121]. Щодо об'єктів інтелектуальної власності (включаючи твори), які створено працівником із власної ініціативи та без використання матеріальної бази роботодавця у вільний від роботи час, або від прав на які роботодавець відмовився, у літературі склалася концепція «вільного об'єкта» [6, с. 140]. Якщо об'єкт інтелектуальної власності, створений працівником, визнано вільним, то всі особисті немайнові а також майнові права на нього належать автору, який здійснює їх на свій розсуд.

Новітня законодавча формула дефініції службового твору за змістом хоч і є лаконічнішою, проте не виключає, а охоплює діяльність працівника щодо здійснення й обов'язків, прямо передбачених у трудовому договорі, і таких, які в договорі не передбачені, але виконують за окремим дорученням роботодавця, що в будь-якому разі пов'язане з трудовим договором (контрактом).

Основу правового режиму службового твору становлять особисті немайнові та майнові авторські права щодо нього. Особисті немайнові права на службовий твір, передусім, право авторства, належать працівникові, творцю працею якого створено такий твір. Автором службового твору є фізична особа, яка створила об'єкт авторського права в порядку виконання своїх обов'язків за трудовим договором (контрактом), або за окремим дорученням роботодавця. Ця норма зафіксована в ч. 1 ст. 14 чинного нині Закону України «Про авторське право і суміжні права» та в ч. 1 ст. 429 ЦК України.

Перелік особистих немайнових прав інтелектуальної власності визначено в положеннях ст. 423 ЦК України. Зокрема, такими правами є: право на визнання фізичної особи творцем об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, що здатне завдати шкоди честі чи репутації автора. Перелік саме авторських особистих немайнових прав закріплено в ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», де до таких прав віднесено: право вимагати визнання свого авторства й зазначення імені автора в оригіналі й копіях твору (якщо це практично можливо) за будь-якого використання твору; право автора залишатися анонімом і право забороняти згадування свого імені під час використання твору у будь-який спосіб; право обирати та використовувати псевдонім, а також вимагати зазначення саме псевдоніму в оригіналі і копіях твору, за будь-якого використання твору; право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти перекрученню, спотворенню чи будь-якій іншій зміні твору, включаючи супроводження його ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями і т. ін. без згоди автора; право надавати твору назву або залишити його без назви, право присвятити твір певній особі (особам), певній події або даті.

Відповідно до приписів згаданої вище ст. 11 Закону особисті немайнові права належать виключно автору та не можуть бути передані (відчужені) іншим особам, а також не переходять у спадщину. Проте, друге речення частини 1 ст. 429 ЦК України засвідчує інше: окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, який створено у порядку виконання трудового договору, в передбачених законом випадках можуть належати роботодавцеві. Отже наявною є колізія між загальною нормою – ст. 429 ЦК України, яка дозволяє передавати особисті немайнові права автора іншим особам (робото-

давцеві), та спеціальною – ст. 11 чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права», яка не передбачає такої можливості.

З цього слідував би висновок, що спеціальне правило про неможливість передання особистих немайнових прав на службовий твір іншим особам діє саме стосовно службових об'єктів авторського права (службових творів), а загальне – щодо всіх інших об'єктів інтелектуальної власності, на які поширюється дія ст. 429 ЦК України. Проте, у ч. 3 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» законодавець дозволяє роботодавцеві, якому належать майнові права на службовий твір, доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, доопрацювати його. Роботодавець має право також вносити зміни у завершений службовий твір, супроводжувати його передмовами, післямовами, ілюстраціями тощо. Такі права існують у роботодавця за умови, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) або цивільно-правовим договором між ним і працівником-автором щодо майнових прав на службовий твір.

Однак правомочності супроводжувати твір ілюстраціями, передмовою, післямовою тощо, інші згадані права можуть вчинятися виключно за згодою автора і вони є складником саме особистих немайнових авторських прав, що прямо передбачено у п. 4 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Тож, наведені вище положення ч. 3 ст. 14 Закону, які дозволяють роботодавцеві вчиняти такі дії на власний розсуд та фактично уповноважують його здійснювати особисті немайнові права на службовий твір як об'єкт авторського права, не узгоджуються із приписами ч. 1 ст. 11, прямо їм суперечать. Причому в цьому випадку йдеться про такі способи використання твору (переробка, внесення до нього змін), які істотно впливають на інтереси автора як первісного творця, оскільки незалежно від внесених до твору змін право авторства зберігається й ім'я автора буде зазначатися при будь-якому використанні, відтворенні твору.

Вдалим вирішенням такої колізії видається, по-перше, доповнення ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» положенням про те, що у випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові авторські права можуть належати іншим особам; по-друге, застосування протилежної конструкції частини 3 ст. 14 Закону, яка більше відповідатиме інтересам автора як основного носія особистих немайнових авторських прав – закріпити в законі правило, за яким роботодавець у змозі доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, вносити зміни у завершений службовий твір, супроводжувати його передмовами, післямовами, ілюстраціями, тощо лише у разі, якщо це передбачено договором між працівником і роботодавцем.

Окремої уваги в цьому випадку заслуговують такі сфери діяльності, в яких посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових об'єктів інтелектуальної власності. Скажімо, діяльність науково-педагогічного працівника передбачає систематичне створення об'єктів авторських прав: робочих програм навчальних дисциплін, методичних матеріалів (вказівок) з вивчення навчальних дисциплін, методичних комплексів, методичних рекомендацій з написання кваліфікаційних атестаційних робіт тощо. Такі твори створюються для використання в освітньому процесі і неможливість без згоди автора їх доопрацювання, оновлення тощо шкодила б інтересам роботодавця. Тому в локальних нормативних актах закладу вищої освіти (статуті, положенні про освітню діяльність та ін..) доцільно закріплювати положення про право роботодавця здійснювати відповідні переробки службових творів, а в типових контрактах з науково-педагогічним працівником – відповідні положення доцільно передбачити як звичайну умову контракту.

Поряд із цим, враховуючи зміст особистих немайнових прав автора, який передбачено у ст. 11 чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права» та у ст. 423 і ст. 438 ЦК України, можливо стверджувати, що роботодавцеві може належати й низка інших повноважень, пов'язаних із особистими немайновими правами на службовий твір. Так, немає перешкод для здійснення роботодавцем правомочностей щодо недоторканності твору – вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору; або вчинення дій, пов'язаних із забезпеченням права авторства – вимагати зазначення імені автора на всіх примірниках твору, згадування імені автора при будь-якому публічному виконанні твору і подібн.

Майновими правами на службовий твір відповідно до ст. 12 Закону «Про авторське право і суміжні права» є право використовувати твір будь-яким способом (способами), а також виключне право дозволяти або забороняти використання твору іншими особами. Ці майнові права належать авторам не лише службових, але й будь-яких інших об'єктів авторських прав.

За правилом, яке діяло до 1 січня 2023 р. та закріплювалося у ч. 2 ст. 16 Закону про авторське право 1993 р., розподіл майнових прав на службовий твір (якщо інше не передбачено договором між автором і роботодавцем) визначався законом. Некоректність такого правила полягала в тому, що цим законом був ЦК України – акт, який в ієрархії законодавчих актів стоїть вище, а тому відсилання до нього в нормі спеціального закону було хибним. Це загальне правило, до якого відсилали положення згаданої ч. 2 ст. 16, містилося в частині 3 ст. 440 ЦК України. Відповідно до її попередньої редакції майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, який створено у зв'язку з виконанням працівником (автором) трудового договору (контракту), належали *спільно* працівникові та роботодавцеві, якщо інше не встановлено договором або законом. Тож будь-які дії щодо використання службового твору у виробництві потребували участі і роботодавця, і самого працівника-автора, бо вони мали рівні майнові права на цей об'єкт, що на практиці створювало перешкоди для ефективного використання службового твору у виробничих цілях. Якщо ж об'єктом авторського права були комп'ютерні програми та (або) бази даних, які створені у зв'язку з виконанням трудового договору, то всі майнові права на них належали саме роботодавцеві, якщо інше не встановлено договором.

Саме таке законодавче рішення з'явилося в ст. 440 ЦК України внаслідок її доповнення частиною 3 із прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 р. Це доповнення було обумовлене відповідними положеннями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що ратифікована Україною 16 вересня 2014 р. Так, ч. 4 ст. 181 Угоди вимагає, щоб у разі, якщо комп'ютерна програма створюється працівником на виконання своїх трудових обов'язків або відповідно до вказівок роботодавця, усі виключні майнові права на таку комп'ютерну програму належали роботодавцю (якщо інше не передбачено контрактом).

Проте таке положення стосувалося виключно комп'ютерних програм. Але з уведенням в дію Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. аналогічне правило поширене на всі службові об'єкти авторського права: відповідно до частини 2 ст. 14 цього Закону якщо інше не передбачено законом, трудовим договором (контрактом) або цивільно-правовим договором між працівником-автором і роботодавцем з моменту створення службового твору всі майнові права на нього у повному складі переходять до робото-

давця. Такі зміни видаються виправданими, враховуючи те, що службовий твір створюється у виробничих цілях, в інтересах роботодавця, за завданням якого цей об'єкт створюється і який оплачує творчу працю працівника. Можливість здійснювати майнові права на службовий твір дозволяє роботодавцеві ефективно використовувати цей об'єкт інтелектуальної власності в інтересах виробництва.

Окремим майновим правом автора закон визнає право автора на справедливую винагороду за відповідні способи використання його твору. Таке право передбачене у частині 2 ст. 14 чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права»), яка практично дослівно повторює положення частини 3 ст. 16 Закону про авторське право 1993 р. Автору службового твору належить авторська винагорода за створення і використання службового твору, а також за перехід прав на нього. Якщо трудові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів певного виду, то винагорода за створення і використання творів, за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника. Але таке правило має бути передбачене в договорі між працівником і роботодавцем. Та і в цілому, як зазначають дослідники, саме договір виступає гарантією майнових прав інтелектуальної власності на службовий твір [7, с. 111]. Розмір такої винагороди визначається відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» та інших спеціальних актів законодавства.

На практиці зазвичай застосовується фіксована сума авторської винагороди, яка визначається в договорі і пов'язується з обсягом робіт. Такий підхід відповідає інтересам автора, бо він заздалегідь обізнаний з розміром винагороди, яку він одержить за створення твору. А роботодавцеві дозволяє планувати собівартість службового твору, визначити вірогідну суму прибутку від його використання та уникнути спорів з працівником щодо суми авторської винагороди [8, с. 55].

Висновки. З уведенням в дію Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. у правовому режимі службових творів відбулися докорінні зміни щодо розподілу авторських прав між працівником-автором і роботодавцем. Перехід всіх майнових прав на службовий твір з моменту його створення до роботодавця гармонізує з практикою сучасних правових систем світу та міжнародними стандартами і відповідає практичним потребам суспільства. Колізія між нормою Закону, яка проголошує невідчужуваність особистих немайнових авторських прав, і нормою, яка наділяє роботодавця правом доручати іншим особам переробку, доповнення твору, супроводження його передмовою, післямовою, ілюстраціями тощо, які по суті є особистими немайновими правами, може бути вирішена шляхом доповнення першої з цих норм застереженням про те, що у випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові авторські права можуть належати іншим (крім автора) особам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Штефан О.О.. Проблеми правового статусу службового твору. *Приватне право і підприємництво*. Зб. наук. пр. Вип. 8. 2009. С. 105–108.
2. Гуцу С. Ф. Законодавчі колізії регулювання відносин щодо створення та використання службового твору. *Сучасні тенденції в юридичній науці України* : мат-ли Міжнар. наук.-пр. конфер. (м. Хмельницький, 24–25 квітня 2015 р.). Херсон. 2015. С. 79–81.
3. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. *Монографія*. К. 2014. 664 с.
4. Кисельова О., Рисенко О. Основні тенденції правового регулювання творів, створених у процесі виконання трудових обов'язків науково-педагогічним працівником, в Україні та у світі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 30–35.
5. Філик Н. В., Грабовська Г. М. Законодавчі зміни у правовому регулюванні прав на службові твори відповідно до міжнародно-правових норм. *Юридичний вісник*. 2018. № 1 (46). С. 119–125.
6. Аврамова О. Здійснення майнових прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5(95). С. 135–141.
7. Рязанова Н. Юридичні гарантії майнових прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 5. С. 105–112.
8. Денисова Р. О. Авторське право на службові твори. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 54–55.